

GUSTAF HELLSTRÖM- SÄLLSKAPET

Medlemsblad nr 2 : 2004
Årgång 4

Innehåll

Ordföranden har ordet	3
Storm över Tjurö. Politisk allegori eller nyckelroman i skärgårdsmiljö? <i>Eva Ström</i>	4
Gustaf Hellström på Tjurö <i>Åke T:son Lovén</i>	13
"Tillbaka till min ungdoms ö" <i>Lennart Leopold</i>	14
Novellen "Tändsticksasken" ur <i>Ungkarlar</i> (1904) <i>Gustaf Hellström</i>	18

Ordföranden har ordet

Gustaf Hellström tillhör i hög grad Kristianstad och stadens historia. Men han är också en världsreporter, och han är en del av det bästa i *Dagens Nyheters* tradition. För staden Lund och dess studenter är han mycket betydelsefull som skildrare och som kulturperson.

Om det sistnämnda har jag påmint då nyligen en mycket tjock, påkostad och innehållsrik bok utkommit om Lunds studentaftnars 100-åriga historia.

Vi känner till att Gustaf Hellström ägnat två delar av sin stora Stellan Petreus-historia åt Lund, *En mycket ung man* och *Sex veckor i Arkadien*. Där får vi mycket värdefulla skildringar av Lund omkring sekelskiftet 1900, förutom brottnings med de stora frågorna om Gud, om det rättvisa samhället och om kärlek och sexualitet.

Vid minst tre tillfällen senare var Gustaf Hellström tillbaka i Lund som studentaftonsgäst. Carl Fehrman har beskrivit hur Hellström 1934 kom till Lund och talade över ämnet "Några ord om vänlighet". Hellström framhöll att Lund 1934 skilde sig mycket från Stellan Petreus' Lund. Studentaftonsämnet knöt an till gästens engelska erfarenheter. Han hade frågat hur det kom sig att England undgått revolution, och svaret hade blivit "Through friendliness". Vid studentaftonstillfället hade ett år gått sedan Hellström kom med sina klarläggande artiklar och sin bok om Nazityskland.

I mars 1943 var Gustaf Hellström tillbaka och samtalade om Lund och det lundensiska. I samtalet deltog även Ernst Norlind, Gabriel Jönsson, Frans G Bengtsson, John Tandberg, Fritiof Nilsson Piraten och Ivar Harrie. Deras tal sändes i Sveriges Radio, och inläggen trycktes i en liten bok, som sägs innehålla något av det mest tänkvärda som sagts i ämnet.

År 1949 var Gustaf Hellström högtidstalare vid festen den 4 oktober. Det var en fest både till Esaias Tegnér's minne, för den nordiska gemenskapen och för universitetets nya studenter. Under 41 år hölls sådana fester, från 1930 till 1970. Vid fem tillfällen var skönlitterära författare högtidstalare, i kronologisk ordning Anders Österling, Gustaf Hellström, Sigfrid Siwertz, Eyvind Johnson och Harry Martinson.

Gustaf Hellströms tal 1949 var präglad av det kalla krigets värld. "Vi befinner oss åter i ett nytt världskrig. Herrarna i Kreml behärskar den eurasiska kontinenten från Elbe till Stilla havet." Han sade att Sovjet skulle ha vunnit detta krig om USA intagit samma hållning som efter första världskriget. Hellström framhävde vikten av att människor tog ställning i världskampen.

Ovanstående lundapräglade rader kan ses som en inledning till mitt huvudbudskap: Kom till Gustaf Hellström-sällskapets årsmöte den 17 april! Då talar Lena Svanberg om ett par av Gustaf Hellströms huvudintressen "Kärlek och journalistik".

Sverker Oredsson

Storm över Tjurö. Politisk allegori eller nyckelroman i skärgårdsmiljö?

Eva Ströms föredrag vid Gustaf Hellström-sällskapets årsmöte den 18 april 2004.

Den 1 september 1934 skriver Gustaf Hellström ett brev till förläggare Tor Bonnier på Albert Bonniers förlag. Han berättar att han är i full färd med en roman som han trodde skulle bli färdig den första oktober. Men nu har komplikationer tillstött. Hellström skriver att han inte trodde att han var så själsfin att det skulle ta så lång tid att leva sig in i fähundars tanke och känslvärld, som det nu har visat sig, och därför är han försenad. Men Gustaf Hellström har också insett en annan sak. Efter det att denna roman har kommit ut är det slut med Utö-vistelser för hans egen del. Han kommer inte att bli väl sedd på ön.

Gustaf Hellström hade tillsammans med sin andra hustru Carin Frisell sommartid under första hälften av 30-talet bott på Utö i Stockholms södra skärgård. Här hade man vid sidan av en villa på Liljeberget låtit bygga en liten bättre isolerad skrifvarstuga. Utö var på denna tid en plats som lockade till sig konstnärer och författare. Fröding hade några decennier tidigare läst korrektur på *Stänk och Flikar* på denna semesterort i det yttre havsbandet som ägaren, grosshandlare Lewin, med Utö havsbad hade stöpt om från proletär gruvort till naturparadis för sommarstockholmare. Konstnärerna Rikard Lindström, Hanna och Georg Pauli bodde här liksom inte minst Hasse Z, som blev en god vän till Hellström. I den intagande och charmerande boken *Lurgatan 5* beskriver Hasse Z med elegans och värme miljöer och personer på Utö, både skärgårdsfolk och sommargäster.

Den bok Gustaf Hellström var i färd med att skriva var den diametralt motsatta. Med stor ambition och tyngd, med en penetrerande, ibland till och med omständlig stilkonst och med en djupborrande blick för människors kortsiktiga egoism var han 1934 och 1935 i färd med att skildra skärgårdsfolkets inre motsättningar, så väl emotionella som ekonomiska. Han var också intresserad sociologiskt av hur den lilla skärgårdsön förändrades från gruv- och fiskesamhälle till turistort sommartid. Gustaf Hellströms nedslag på Utö har något av utrikeskorrespondentens eller socialantropologens rapport över sig, och han försöker på deras vis också generalisera sina iakttagelser. Det Hellström och Hasse Z hade gemensamt var kärleken till den vackra skärgårdsnaturen, annars har man svårt att tänka sig mer olika böcker.

Den 3 juli 1935 skriver Tor Bonnier till Gustaf Hellström och undrar hur det går med boken. Hellström svarar några dagar senare att han vilat från sitt manus ungefär ett halvår. Anledningen kan ha varit att Hellström ville tillbringa en sista skärgårdssommar på Utö. Han visste att han inte skulle kunna stanna kvar på ön sedan boken utkommit, och han poängterar att han absolut inte vill ha den rubricerad som skärgårdsroman. Den 8 augusti meddelar han att manuset kommer att vara färdigt under den första hälften av september – under förutsättning att det blir en kall och regnig kräfttid. Författaren berättar att han försökt förkorta den avsevärt men att den

icke desto mindre kommer att bli mycket lång. Annars kommer boken att bli ett rättegångsreferat.

Gustaf Hellström föreslår också några olika titlar för Tor Bonnier. "Insyn och Utblick" Berättelse. "Storm över Tjurö" är några olika förslag, liksom "Intellektualisterna". Georg Pauli, konstnären, förslog "Alla har orätt", vilket visar att Hellström måste ha diskuterat sin bok med konstnärskollegorna. Gustaf Hellström frågar om Tor Bonniers mening, men tycker själv att "Insyn och Utblick" är det bästa.

Tor Bonnier svarar entusiastiskt med vändande post den 9 augusti och tackar för brevet. Han berättar att han sitter överhopad med manus och korrektur av författare som han betecknar som begåvade, men pretentiösa karriärister – eller med tidens ord: struntviktiga – och han gläder sig åt att få publicera en bok av en författare. Vad gäller romanens namnfråga tycker han att titeln "Storm över Tjurö" är bäst, till och med ypperlig och lockande, medan "Insyn och utblick" mer låter som en essäsamling. Detta skriver den drivne förlagsmannen utan att ännu ha läst manus och, efter breven av döma, utan veta mer om innehållet än vad Hellström brevlades berättat.

Vad var det då för roman som Hellström hade skrivit och varför var namnfrågan så känslig? I centrum för handlingen i *Storm över Tjurö* står Carl Oscar Bohm, ägare till Tjurö Kalv, en stor holme strax intill skärgårdsön Tjurö. Ön har han kommit över för 10.000 kronor efter att ha varit i Amerika och tjänat in summan. Men det ryktas att det i själva verket är ett rånmord på fadern, som drunknat vid en fiskeolycka med endast Bohm och fadern i båten, som ligger till grund för hans välstånd. Här på Tjurö kalv har Bohm etablerat sig som en slug, rik och girig figur med öns rikaste fiskevatten utanför knuten. Han gifter sig med en tolv år äldre kvinna, Sofia, som kommer till honom som 40-årig hushållerska. Sofia är en liten, mager och seg arbetskvinna, släkt med hela Utö, och efter ett tag föds deras gemensamma dotter Augusta. Det blir till sist ett giftermål av, vilket Sofias föräldrar räknat ut. Efter ett par års äktenskap tar man en piga, Tekla, till ön, som efter ett halvår blir Bohms älskarinna. Detta ménage a trois varar i 18 år, tills Sofias systerson Gottfrid får makt över Tekla och hon flyttar tillbaka till Utö.

Men både Tekla och Gottfrid kommer tillbaka till Tjurö kalv, till den ännu mindre holmen Lill-Kalven. Bohm längtar helt enkelt efter att ha Tekla i sin närhet, och får så att säga Gottfrid på köpet. En stuga byggs på Lill-Kalven.

Romanen inleds med att Gumman Bohm 78 år gammal går ur tiden, efter att ha fått lunginflammation när hon fallit i vattnet. Därmed förskjuts alla relationer, både ekonomiska och emotionella på ön. Dottern Augusta, gift med handlaren Boutkievitsch gör nu anspråk på sitt arv. Hon vill bosätta sig på Tjurö Kalv och tycker det är dags för Bohm att slå sig ner på Lill-Kalven; Gottfrid och Tekla bör köras bort. Efter begravningen i kyrkan färdas man till Tjurö Kalv för att dricka ett gravöl och en svår storm blåser upp på ön både konkret och bildligt. Hela gravölet urartar till en våldsam släktfejd där de instängda känslorna under alkoholens inverkan kommer till uttryck i slagsmål och utbrott. Stormen som skakar Tjurö blir en destruktiv krafturladdning som följs av ett antal invecklade turer och otaliga rättsprocesser,

främst mellan gubben Bohm och hans dotter Augusta.

Redan i sin roman *Snörmakare Lekholm får en idé* från 1927 hade Hellström episkt studerat ett slutet, begränsat samhälle och nästan med vetenskapligt sociologisk metod granskat sociala, ekonomiska och emotionella band med utgångspunkt från en enda familj. I *Storm över Tjurö* gör han sammaledes, när han genom att skildra Carl Gustaf Bohm och hans relationer, tecknar ett samhälle i förändring. Att detta samhälle dessutom är en avgränsad och stundtals isolerad ö skärpte egenskapen av socialt mikrokosmos.

Men Hellström ville något utöver en skärgårdsskildring. Hans tendens att analysera samhälls skeenden ur personliga och ekonomiska skeenden hade tränats under tiden som utrikeskorrespondent i London och i Paris. I en av hans första mycket uppskattade böcker, *Kuskar*, låter han samhällets problem skildras genom tre stycken hästdroskkuskar i London. Fackföreningar, hungerdemonstrationer, polisingripanden och prostitution beskrivs där genom berättelsen om dessa kuskars slit och umbäranden i ett kort roman som ändå vibrerar av medkänsla med de utsatta.

Den Gustaf Hellström som skrev *Storm över Tjurö* var äldre och kanhända mer desillusionerad. När han skrev *Kuskar*, som utkom 1910, var han en ung utrikeskorrespondent som hade halvsvultit sig fram i Stockholm innan han fick arbeta för *Dagens Nyheter* i London, och han hade lätt att identifiera sig med de fattiga, de hungriga och de arbetslösa. Men nu på 30-talet hade han gift sig med den förmögna Carin Frisell, dotter till Grängesbergsdirektören. Man bodde i ett palats på Villagatan 2 nära Humlegården i Stockholm och på Utö hade han skaffat ridhäst och kalfaktor. Där red han omkring rak i ryggen som en officer från det militära Kristianstad han aldrig riktigt kunde lämna – en stil som knappast gick hem bland skärgårdsfolket på Utö.

Men det fanns också andra anledningar att vara desillusionerad. Europa stod inför ett nytt världskrig, det var han säker på – och han torde ha tillhört en av de mer välinformerade svenskarna. Genom Tjuröbornas finter och intriger för att skaffa sig egna fördelar såg han ett generellt mänskligt mönster, som på övernationell nivå ledde till krig och konflikter. I romanen vill han frilägga ondskans rötter. Här hävdar Hellström att det inte är brist på kunskap som ger upphov till ondska, det är bristen på känsla. Därför talar vi heller inte om rättskunskap utan om rättskänsla.

I ljuset av detta ska man också förstå de olika titelförslagen som Gustaf Hellström gav sin roman. "Insyn och utblick" visar att han redan i romanens titel ville poängtera de dubbla perspektiven. Namnet "Intellektualisterna" i sin tur pekar på romanens centrala tes att det är bristen på känsla som ger upphov till ondska. Tor Bonnier fastnade emellertid med sitt säkra förläggaröga för "Storm över Tjurö", en suggestiv titel som naturligtvis också låter sig läsas dubbeltydigt, eller tredubbeltydigt. Stormen som drar över Tjurö är dels en meteorologisk realitet, dels en storm i människornas sinnen. Men det är också en avspegling av en mycket större storm, världsstormen som snart ska lägga Europa i ruiner.

Med titeln *Storm över Tjurö* förankrades romanen också i en konkret verklighet. Namnet Tjurö med samma vokaler som Utö gav dessutom associationer till tjurnackad

vresighet, och för all del också grovhuggna sexuella lidelser. Även namnet Tjurö kalv var välfunnet med sina bibliska associationer till ett gyllene välstånd: romanen beskriver ju i viss mån en dans kring guldkalven i mammons tecken.

Också i sitt förord ville Hellströms lyfta sin roman utöver det rent lokala och plädera för en ideologisk läsning. Han framhåller i sitt företal att berättelsen inte är avsedd att i första hand vara en skärgårdsskildring som tävlar med Albert Engström eller August Strindberg. Han skriver att handlingen är "av den art, att den, under skiftande former, har utspelats och helt säkert också kommer att utspelas i skärgård och på fastland, på alla längd- och breddgrader, i alla miljöer och samhällsklasser, i småsamhällen såväl som storstater, närhelst mänskliga lidelser tillåtas eller uppmuntras att växa och utbreda sig, ohämmade av tillbakahållande krafter". Uppenbart är att detta företal också är ett försök att förekomma kritiken att *Storm över Tjurö* var en nyckelroman. Att berättelsen var rotad i en synnerligen handfast verklighet på Utö stod nämligen strax klart för alla som kände till ön och dess invånare.

Själv läste jag romanen för första gången tidigt under våren, besökte sedan Utö och läste därefter om boken ytterligare en gång. Mitt första intryck var en viss omständlighet, som präglade det första kapitlet, "En hertig gifter bort sin älskarinna". Inte förrän i andra kapitlet, "Sjöholm gräver en grav", tändes mitt intresse för boken, då huvudpersonerna gestaltades. Trots att Hellström inte ville jämföras med Strindberg kunde jag inte låta bli att associera till hans *Hemsöborna*, t. ex i avsnittet när likkistorna skeppas ut med sista båten inför vintern. Men detta kan lika mycket som en direkt påverkan bero på att det faktiskt är samma miljö man skildrar. Initialt stördes jag också av en viss raljant berättartone när Utö havsbads skapare Carl-Adam Berenheim beskrevs, och här finns också vissa klichéartade uttryck som "det täcka könet" eller "svartmuskiga herrar". Typisk för Hellströms vilja till generaliseringar är beskrivningarna av nationalkaraktärer, sådant vi idag lärt oss att vara försiktiga med.

För mig började romanen på allvar i dess andra kapitel när församlingens kyrkvaktmästare Sjöholm gräver en grav åt den nyligen avlidna gumman Bohm. Det är en suggestiv skildring av dödgrävarens tröstlösa Sisyfosarbete – graven fylls hela tiden med vatten. Samtidigt som Sjöholm gräver sin grav filosoferar han över årtiderna på ön och skillnaden mellan sommarmänniskan och vintermänniskan. Det märks att Gustaf Hellström inte bara tillbringat några idylliska sommarmånader på Utö, utan också en isolerad och mörk vinter. Kraften i romanen har inte minst att göra med att han förmår skildra ett landskap som inte ler utan är vresigt och mörkt. Det är omständigheter som dessa som formar Tjuröbon.

Dödgrävaren och filosofen Sjöholm är den mest positivt skildrade av romanens figurer och kanske till och med något av Hellströms alter ego, ett intryck som förstärks av att det är genom honom vi lär känna Tjuröborna. Vi får en första glimt av bokens huvudperson, den mer fruktade än aktade Carl Oscar Bohm. Liksom huvudpersonen i ett Strindbergsdrama, Gustav Wasa, gör han sen men magnifik entré. Giftet med den 12 år äldre Sofia för tanken till Strindbergs Carlsson och madam Flod, och Bohms

svaghet för Tekla kan påminna om Carlssons relationer med Hemsö pigor. Båda delarna avspeglar väl snarast tidens manssamhälle. Vi får nämligen inte glömma att om någon av tiotalisterna ska kallas feminist så är det Gustaf Hellström. Han hade alltid en skarp blick för underordnades situation, och det gällde inte minst kvinnornas.

En skådespelare sägs ibland njuta av att spela en osympatisk och elak rollfigur, och det är inte utan att man känner att också Hellström haft roligt när han skildrat sin girige fähunds ränker och småskurna natur. Inlevelsen i en begåvad och duglig gestalt vars känsloliv förkrympt och förtorkat är inträngande. Hellström är något av mannens psykolog bland tiotalisterna. Ändå kommer man inte ifrån att berättaren är den ovan intrigerna upphöjde. Berättarperspektivet är så att säga von oben, och det är både romanens styrka och svaghet. Detta distanserade berättande möjliggör en sval klarhet och en distanserade överblick, men på bekostnad av berättarröstens empatiska inlevelse. Känslorna och lidelserna svallar hos Tjuröborna, men berättarrösten är sval, och avgjort desillusionerad. Är den till och med cynisk?

Det är möjligt att Hellström själv ställt sig den frågan och låtit boken sluta med en ung prästs funderingar över sin tid på Utö. Denne idealistiske präst har försökt vinna öns befolkning till att bli levande kristna, men efter mor Bohms frånfälle slås han av tanken att det är som om ondskan släppts lös i församlingen. Det var som en mikrokosm av världskriget, låter Hellström den unge prästen säga. Och han undrar i hur hög grad dessa människor som försöka förintä varandra kan anses representera hela mänskligheten. Är Tjuröborna ett undantagsfall, på grund av speciella geografiska förhållanden, eller på grund av en speciell andlig atmosfär? frågar sig prästen, och bakom honom Hellström, men kommer sedan fram till att fallet Tjurö är allmängiltigt. Skillnaden mellan ondskan och godheten är att godheten kräver omvårdnad medan ondskan sprider sig av sig själv. I polemik med Sokrates, som sagt: "Den som vet det rätta gör det rätta", menar prästen (och Hellström): "Det onda hade sin rot inte i bristande kunskap utan i bristande känsla, i ett atrofierat, förtorkat eller ofullgånget känsloliv". Det kan sägas vara bokens slutsats och budskap.

Gustaf Hellström slutar sin bok desillusionerat med tre punkter, vilket indicerar att rättegångskarusellen skulle komma att fortsätta. Vare sig den unge prästen eller någon annan hade förmått sätta stopp för det destruktiva beteendet på Tjurö.

Hur togs då detta emot? Gustaf Hellström fick i stort sett ett strålade mottagande och boken recenserades inte bara i svensk utan också i utländsk press med långa, ambitiösa och utförliga anmälningar. I *Svenska Dagbladet* skrev Anders Österling den 6 november 1935 en understreckare betitlad "Gustaf Hellströms skärgårdsroman". Där framhöll han att Hellström satt sin ära i att förbli realisten par préférence, mannen som skildrar verkligheten sådan han ser den och varje gång sätter in hela sin kraft på företaget. "Hans passion är att framställa denna verklighet även i dess gråaste och segaste konsistens, att utan smussel reda ut människornas typiska handlingsmönster och att ej möta cynismen med samma mynt eller åtminstone med amper humor." Österling påpekade också arvet efter 80-talisten i lusten att anfälla lögnen och avslöja humbugen och tillade : Han har mer intelligens än fantasi.

Österling jämförde också Hellström med Strindberg och Engström, med den träffande noteringen att hos Hellström har det drastiska humöret en hårdare accent. Han beskriver också hur Hellström ställer upp olika typer mot varandra: den kapitalistiske reaktionären Bohm, den filosofiske kyrkvaktmästaren Sjöholm, den liberale satirikern Boutkievitsch och den kommunistiske samhällsomstörtaren Gottfrid. Österling menar att Hellströms folkliga psykologi aldrig slår slint, eftersom hans blick aldrig grumlas av sentimentalitet. Att den fräna skildringen ändå har skrivits av en skärgårdsälskare är uppenbart.

Österling anser dock att den unge pastor Bergstrands slutord om ondskans universella rötter ter sig en smula sökt. "Det är som om berättaren till slut ville ursäkta sig själv för det enorma intresse han här ägnat åt idel skröpligheter, oseder och rötsymptom." "Romanen har inte sådan räckvidd", menar Österling men konkluderar ändå mycket positivt att Hellströms nya bok är skriven med utomordentlig vigör och hör till de styvare numren i svensk folklivsskildring.

"Vad som sker i ett världskrig har Gustaf Hellström studerat i en arvstvist på en svensk skärgårdsö", sammanfattar signaturen T F-t, vilket torde vara Torsten Fogelqvist, i *DN* den 3 november, i en mycket lång och uppskattande anmälan. "Det är en överdådigt rolig bok, men samtidigt en högst allvarligt, ibland nästan pinsamt allvarlig bok", skriver han också. "Det är inte ofta man i svensk romanprosa påträffar denna lätthet att fabulera, denna på samma gång naturliga och målmedvetna kvickhet, och som även i grovkornigheten, betingad av ämnet, bevarar en essens av esprit."

I *GHT* den 12 november skrev signaturen H. S-m. Han börjar med att ta upp den upprördhet som Utöborna känt inför Hellströms nya roman, och säger sig förstå deras vrede men anser att den bygger på ett missförstånd. Någon objektiv skildring är det inte frågan om. Han konstaterar att Hellström velat skriva en tragikomedi, och därvid anslagit en lätt raljerande ton, vilken kan missförstås och tas för översitteri och hjärtlöshet. Anmälaren anser ändå att Hellströms medkänsla med gestalterna lyser igenom. Gustaf Hellström har med lätt hand tagit på sitt brokiga stoff, han har betraktat det utifrån som åskådare och varit mer road än gripen. Det har blivit en rolig och lärorik bok med sin tydliga sens moral. Tjurö avspeglar världen på ett föga smickrande sätt och Hellström konstaterar faktum som en road iakttagare och låter sin erfarenhet gå vidare i en underhållande, tragikomisk skärgårdskrönikas form.

I *MT* inledde signaturen -man med att ta upp affären kring Lubbe Nordström och västgötabönderna, som ansåg sig skamligt förtalade sedan han studerat deras jordbruksförhållanden. Som en parallell ser han Hellströms bok. "Invånarna på Utö anse sig skamligt karikerade i boken. Och nu protesterar de för full hals, Man har gått och talat med sin pastor och han har förklarat att Utöborna är högst förträffliga människor och att den stygge Gustaf Hellström har alldeles fel i sina skildringar. På Utö har också de anonyma breven börjat florera, där hedervärda invånare upplysas om att de är avporträtterade i Hellströms bok. "Är folket lika processlystet på Utö som i bokens Tjurö kanske han till på köpet får en rättegång på halsen". Anmälaren tar ganska lätt på Hellströms företal. För läsaren blir *Storm över Tjurö* i första hand en skärgårdsroman, en högst anmärkningsvärd sådan. "Han har här med ett pessimistiskt

löje tecknat en rad typer som han klätt av in på bara själen" Bohm, Gottfrid och Tekla, rätt karakteriserade som den småsluge, den late och den mindre vetande är bokens egentliga huvudpersoner. Storm över Tjurö är en betydande roman, men når inte upp till Snörmakare Lekholm eller Carl Heribert Malmros, slutar recensenten.

Herbert Grevenius skriver en mycket intressant anmälan i *Stockholmstidningen* den 3 november. Han kallar Hellström för parnassens pålitligaste pessimist. Ändå är boken skriven med glimten i ögat, den till och med lyser av (skadeglad) berättarglädje. Det finns inte en sympatisk och godhjärtad person bland dessa infödingar, anser Grevenius. Gubben Bohm på Tjurö Kalv är ett magnifikt porträtt. Det är en levande skildring, inte tu tal om det, fortsätter Grevenius men ju längre man läser i boken, dess starkare känner man att den främst är en virtuos skildring utifrån. Precis som hos Strindberg är det sommargästens syn på saken, låt vara att sommargästen också råkat bo kvar över vintern. Han har kamperat ihop med människorna, han känner deras liv till punkt och pricka. Men det räcker inte. Ingen kommer i grunden utanför sin egen uppfostran och sin egen miljö. Hellström vet allt om sina figurer. Men han tänker inte deras tankar. Det skulle kanske inte fallit så i ögonen bara för några år sen. Men sen dess har framför allt Eyvind Johnson och Moa Martinson givit folkskildringar av helt annan omedelbarhet. Hos dem är det som de som hittills blott skildrade och avritade själva börjat tala. Och det kan vara på tiden, slutar Grevenius sin tänkvärda recension.

Berlingske Tidende i Danmark anmälde boken den 10 december. Här skrev signaturen P.D "Det er en bitter bok om egenkärhet, småaktighet, inskränkthet och dumhet", och han ansåg att Hellström tillhörde den krets av intellektuella skribenter som delvis trängs bort av de yngre s.k. proletärförfattarna, vars böcker på goda grunder är fria från akademisk stil och påverkan. Hellström tillhör inte demokratins fanbärare, påstår skribenten överraskande. Han är i pakt med den klassiska bildningen, han är inte social, han är utan tro på utvecklingen och den mänskliga naturens höghet. Det är en anmälan som visar att dansken knappast känner till Hellströms författarskap eller politiska ställningstaganden.

Skalden Elmer Diktonius anmälde boken i *Arbetet* den 19 februari 1936. Har då Hellström lyckats i sin svåra uppgift att blanda mikrokosmos och makrokosmos i samma stöpslev frågar han sig? I stort sett ja, men ur konstnärlig synpunkt nej, för på något vis stör hans dubbelklaviatur läsningen och förlänar skildringen en intellektuellt utpekulerad prägel. Örjan Lindberger i *Studiekamraten* no 1 1936 skriver att boken har fått en skandalframgång. För en läsare som inte är särskilt initierad förefaller denna indignation något överflödigt. Boken har för mycket fantasi och humor för att verka nyckelroman. Lindberger fäster sig också vid att Hellström har en sociologisk metod vid romandiktandet.

Karl Hedlund i *Gefle Dagblad* är en kritisk röst i en mycket intressant recension. Först noterar han att det är överraskande att Hellström skildrar skärgården och lantmiljön, den svenska småstaden har denne tidigare skildrat inifrån. I utlandsromanerna har han haft ett drag av observatör med säkra, kyligt klara iakttagelser. Någon gång har en dold värme brutit fram, som i *Kuskar*, men för det mesta har det inte varit medkänslan som färgat hans diktning, utan en önskan att reda

upp en problemhärva, analysera ett verklighetsförlopp. Hans landsbygdsskildring har utlandsromanernas stil över sig. Inga trådar av samhörighet knyter författaren samman med den trakt och det folk han berättar om.

Vad gäller diskussionen om ondskan skriver Hedlund: att på detta sätt låta folket på Tjurö vara representanter för mänskligheten har enligt anmälares mening inte varit till gagn för bokens människogestaltning. Boken människor blir en modern exempelpredikan, man kommer åt deras yttre drag, men ej deras inre. Man får i stället författarens uppfattning av människorna. Han står liksom över sina människor på något sätt, tycks på förhand gå ut ifrån att de är bortom all ära och redlighet. Den burleska humorn kan författaren få med i sin skildring, den har med det yttre att göra, humorn som har med det inre att göra saknas alldeles. Det yttre sammanhanget finns i hans bok, men dess människor sakna inre sammanhang, Därför blir *Storm över Tjurö* en bok som kan roa men inte övertyga, en bok som är av stort värde genom sin tids- och miljöskildring men som inte når fram till den stora människoskildringen.

Hur reagerade då människorna på Utö när de framställdes som exempel på människosläktets ondskan på ett begränsat område? I *Nya Dagligt Allehanda* finns ett inlägg från den 16 november 1935 författat av pastorsadjunkt Einar Rydberg. Han har tidigare i *SvD* skrivit att Utöborna har rätt att känna sig föga trakterade av den svartmålning de blivit utsatta för. Med verklig förvåning har Rydberg tagit del av den något tvärsäkra uppfattningen att i romanen endast skulle föreligga en objektiviserad människoskildring. För en Utökännare råder ej minsta tvivel om att Hellström här levererat en nyckelroman till vilken Utö ända in i enskildheter fått lämna stoffet, skriver Rydberg.

Gunborg Wildh, f 1919, är barnboksförfattare och bosatt i Västerås. Hon växte upp på Utö som dotter till kyrkvaktmästare Hagberg, som i romanen är förebild för kyrkvaktmästare Sjöholm. Fadern var en mycket god berättare, med vacker stämma, båda föräldrarna var skådespelare, stockholmare sedan åtta generationer. Han var född på Bondegatan på Söder. Hagberg kom att umgås mycket med Hellström under den mörka årstiden, vistades i hans stuga och kom väl överens med honom, även om Hellström hade vissa later som man retade sig på bland öborna. Hellström kunde exempelvis komma framridande till Hagbergs stuga och ropa på honom från hästryggen, utan att stiga ner. Hur som helst, Hagberg och dotter Gunborg blev vid ett tillfälle inbjudna till Hasse Z, en man som de högaktade, på Skeppargatan i Stockholm. Sitt nu ner ordentligt och ta det lugnt, sade Hasse Z och läste sedan upp kapitlet "Sjöholm gräver en grav", ur romanen. Gunborg minns ännu idag hur fadern yttrade: Det var den jävligaste, redaktören! Särskilt avsnittet om hur kyrkvaktmästaren kalkylerade med en förtjänst på 10 öre per grävd grav upprörde honom. På hemvägen var fadern skakad. "Vi måste flytta från Utö, de kommer att prata om oss", sa han till dottern, och så blev det också.

På 1950-talet när kyrkan återinvigdes deltog syskonen Hagberg i kyrkan bl. a med sång. En utsänd journalist från *SvD* skrev i sin artikel om att "Hagbergs flickor" hade mage att resa ut, fastän fadern hade sprungit med skvaller. Barnen blev självfallet

mycket upprörda – detta var rena lögnerna. Syster och bror gick helt sonika upp till Gustaf Hellström som tog emot i morgonrock, trött och åldrad. "Jag har läst detta och jag är mycket ledsen, att ni skulle drabbas av detta. Detta är inte sant. Tror de verkligen att jag är en så obegåvad och dålig författare att jag behöver en informatör?" En dementi författad av Hellström kom också in i skärgårdsstiftelsens tidning.

Gunborg Wildh anser att det var familjen Erensky som drabbades hårdast av Hellströms roman. De tillhörde en aktad och omtyckt familj på Utö. I romanen kallas de Boutkievitsch efter en rysk älskarinna från Hellströms Parisår. *Storm över Tjurö* lade sordin på stämningen på Utö. Gustaf Hellström kom av naturliga skäl aldrig ut till ön igen. Vid ett sammanträffande med Carin Hellström berättade denna att Utöborna lovat skjuta Hellström om han landsteg på bryggan.

Hasse Z slutligen, god vän med Gustaf Hellström, försvarade offentligt sin författarkollega med orden:

"En författare har naturligtvis rätt att använda levande modell. Sedan är det en samvetsfråga hur han behandlar dem. Där är inte blott det s. k. samvetet utan även ett ännu högre som får döma. Den processen blandar jag mig inte i."

Gustaf Hellströms bok är två böcker; en om Tjurö, en om Utö. En del läser endast om Utö och det resulterar i förbittrade artiklar. En del läser endast om Tjurö och uppfattar det som en stark och levande skildring. Utöborna får trösta sig med att en bok om Utö kan bli både ljus och vacker och det t.o.m. efter levande modell.

Källor:

Bonniers arkiv

Gunborg Wildh

Charlotte Schröder

Ett stort tack till Albert Bonniers Förlag och till Barbro Ek som hjälpt mig tillrätta på Bonnierarkivet.

Ett stort tack också till Charlotte Schröder som så vänligt guidat oss genom Hellströmmiljöer under vårt besök på Utö.

Gustaf Hellström på Tjurö

Åke T:son Lovén, mångårig Utöbo, berättade minnen från Utö vid årsmötet den 18 april 2004. Följande har tidigare varit publicerat i Södertörns skärgård 1993.

Gustaf Hellström (1882–1953) var författare, journalist och en av de 18. Han var korrespondent för DN i London 1907–11 och 1927–35, i Paris 1911–18 och i New York 1918–23. Så frekventa utlandsvistelser gjorde honom tämligen unik bland författarkollegorna. Dessa erfarenheter kan tyckas fjärran från hans bok om Utö, ”Storm över Tjurö”, men i Nationalencyklopedin står ”den lilla skärgårdsön blir skådeplatsen för något som bringar samtidens storpolitiska konvulsioner i tankarna”. Han antyder också något sådant i förordet även om jag personligen uppfattat det som ett sätt att minska vreden hos de ”avbildade” utöborna. För övrigt var Hellström en av de första tongivande personer i Sverige som genomskådade Adolf Hitler och nazismen och skrev om detta.

Hellström hade spritproblem och levde tidvis ett oregelbundet liv men när han 1926 vid 44 års ålder gifte sig med Carin Frisell fick han en mer ordnad tillvaro. Det var hans andra äktenskap liksom hennes. Hon var 39 år och en av landets rikaste kvinnor, dotter till chefen för Grängesbergsbolaget. Hon brukade säga att det var under hennes tid som han skrev sina bästa böcker och hur det nu var så kom hans kanske bästa bok ut 1927, nämligen ”Snörmakare Lekholm får en idé”; den svenska ståndscirkulationens klassiska verk och ”Storm över Tjurö” kom 1935.

Bägge makarna var hängivna Utöbor. Trots att Carin Hellström ägde en magnifik villa på västkusten föredrog de att bo i det dragiga, avsides belägna trerumshuset Liljeberget på Utö där hyran bara var 450 kronor per år. Lite ovanliga var de dock. Gustaf Hellström höll sig med en egen ridhäst och en ”kalfaktor”, Stomberg, som bodde i Edesnäs, och Carin Hellström lade ner avsevärda summor på att med ömsint hand tukta och kultivera den vilda skogstomten. De byggde också en liten stuga bredvid, något bättre vinterbonad och försedd med en rejäl kamin. Där satt författaren under den kalla årstiden i bastofflor och med en back öl bredvid sig och skrev boken om Utö. Innan dess hade han gått runt och pratat med intet ont anande öbor för att samla stoff.

När boken om Tjurö kom ut blev det stor uppståndelse bland de utpekade. Det är ju rätt förståeligt att de mer eller mindre avslöjade inte var så glada. Samma reaktioner blev det ju när Strindberg publicerade ”Hemsöborna” med motiv från det närbelägna Kymmendö. En del blev upprörda över det som var sant, andra över det som han lagt till. En öbo som var stolt över att vara född i Stockholm blev sur när han fick läsa att han var barnfödd på Utö.

Det sades att hans svärmor hade erbjudit honom en check på 25 000 kronor för att han skulle låta bli att publicera boken. Hon anade att det skulle betyda slutet på utövistelsen och äktenskapet och så blev det också. Han gifte 1938 om sig med en kvinna på 32 år och kom aldrig åter. Senare byggde han en kopia av ”diktarstugan” i Trollbäcken. Carin Hellström bodde kvar i ytterligare ett kvarts sekel.

”Tillbaka till min ungdoms ö”

Av Lennart Leopold

Under frågestunden efter de bägge föredragen om Utö vid årsmötet den 18 april 2004 väcktes frågan om Hellström kunde tänkas ha besökt ön redan vid mitten av tjugotalet. Novellen "Rummet bredvid" i boken *Mannen vid ratten* (1926) utspelar sig nämligen på en ö som har drag av Utö. Undertecknad har nu undersökt saken närmare, bland annat i samband med ett besök i Bonniers arkiv i Stockholm. Det visar sig att Hellström vistats på ön inte bara sommaren 1925 utan också 1923 och möjligen ännu mycket tidigare.

Novellen "Rummet bredvid" publicerades ursprungligen i *Bonniers Vecko-Tidning* 14/11 1925 och ger minnesbilder från den gångna sommaren. Textens jag, som vi nog vågar identifiera med författaren själv, ger inledningsvis en bakgrund som för oss är av största intresse. Här öppnas nämligen ett perspektiv som sträcker sig åtskilliga år bakåt: "Jag hade beställt rummet långt i förväg. Jag kände till det från gammalt". Nedan återges ett längre avsnitt ur novellens inledning. Kommentarer följer efteråt:

för mig ägde det dessutom ett visst affektionsvärde. För jämnt tjugu år sedan hade jag här skrivit en roman, en sådan roman som man skriver, då man är tjugutvå år gammal och går omkring med sin av hopp och svärmod, tro och tvivel och lyckligt olycklig kärlek bestående person omsorgsfullt dold under en klädsam för att ej säga elegant vardagskostym av skepsis. Och nu, tjugu år efteråt, ville jag tillbaka till min ungdoms ö, i havsbandet och – om möjligt – till just detta rum. Under åren som förflutit sedan dess hade jag nämligen – med ett synnerligen välvilligt bistånd av »makterna» – lyckats högst betänkligt trassla till livsproblemet och behövde söka mig tillbaka till ungdomen och dess förenkling av problemet. Jag befann mig med andra ord på jakt efter det förflutna. Men den som ger sig ut på jakt efter det förflutna, gör det ej utan en baktanke också på framtiden, en skygg förhoppning om att sent omsider finna det, man drömt sig i sin ungdom och som man ständigt bedragits på.

Jag fick rummet. Det första jag kunde konstatera, då jag trädde in, var att det inte endast är i ens barndom, som man förstorar allt. Man gör det tydligen också, när man är tjugutvå år gammal och skriver en roman om utståndna lidanden för en kvinnas skull. Rummet föreföll mig nu löjligt litet. [---]

Jag återfann så småningom också min ungdoms stämning, men nu skräckfyllt förstorad. Kanske berodde det därpå, att jag varit borta femton somrar från Sverige. Jag återfann den svenska sommarens oändliga trånad, dess febrila far niente, dess krampaktiga grepp om varje timme, som rinner en ur händerna, dess hektiska sömnlöshet, som vill pressa musten ur varje minut, dess obotliga melankoli inför nätterna, som mörkna, den svenska romantikens outsinliga urkälla, den svenska romantikens snyftande höfeber, för vilken ingen annan bot finnes än städernas kallvita bågglampor.

Så långt novellen "Rummet bredvid". Att det verkligen är Utö det handlar om bekräftas av bevarade brev. Den 28/7 1925 skriver Hellström till vännen Hjalmar Lundgren, som var bibliotekarie i Norrköping:

Jag reser i morgon till Utö, stannar där en månad för att i september komma tillbaka till Norrköping på några veckor. Jag reser nämligen sedan till London och Paris på några år, har gjort upp med Dagens Nyheter och – horrible dictu – B.V.T. (citerat efter Bengt Tomson s. 164).

Tilläggs kan att den omtalade resan till London och Paris inte blev av, eftersom Hellströms far avled den 17 oktober (Tomson, s. 164). Att Utö-vistelsen, däremot, verkligen blev av bekräftas i Bonniers arkiv. Brev nummer 170 i Hellströmsamlingen är nämligen daterat "Hotellet, Utö, 12/8 -25".

Men vi återvänder till novellen "Rummet bredvid", som alltså bör skildra författarens besök på Utö sommaren 1925. Då stämmer dateringen "för jämnt tjugu år sedan" utmärkt med tillkomsten av Hellströms första roman, *När mannen vaknar*, som kom ut hösten 1905. Skulle Hellström alltså ha varit på ön redan sommaren 1905? Här sviker oss brevmaterialet, men som vi ska se finns det ytterligare antydningar i det skönlitterära materialet.

På Utö sommaren 1925 arbetade Hellström på romanen *Sex veckor i Arkadien*, som utspelar sig endast några år efter förra sekelskiftet och som blev den tredje i Stellan Petreus-serien. I den romanen finner vi återigen minnesbilder från Utö! I början av boken är Stellan Petreus tillbaka i Lund. Det är höst, men plötsligt påminns han om sommarens vistelse på ön ute i havsbandet:

Med ett sting i hjärtat revs han med av melodien. Ty i den boston, som spelades där inne låg hans sista sommar begravnen och i den steg den åter upp med en plötslig häftighet, som kom hans bröst att värka: fjärdens glitter eller vita gäss, vita segel, vitklädda unga kvinnor, den svarta skogsmuren, som betecknade fastlandet, havets dån på öns andra sida, kvällarnas societetssalong med gardinerna fladdrande i luftdraget, nattens trånsjuka piglock nere från ångbåtsbryggan, där sommargästernas jungfrur dansade med flottister från några svarta torpedbåtar, som lågo för ankar bakom en vitkantad kobbe ...

[---]

Öns namn nämns inte, men lokaliseringen är inte att ta miste på: "Redan då han lämnade Stockholm för att följa sina morföräldrar ut i havsbandet i Stockholms skärgård", läser vi exempelvis på ett ställe. Flottisternas närvaro är också typisk för Utö, som ju ligger strax utanför flottbasen på Muskö.

I det följande tycks vi få ytterligare bilder från sekelskiftets Utö. Grosshandlaren som nämns nedan är E. W. Lewin, som köpte ön 1889 och förvandlade den till

sommarparadis. Lewin avled emellertid 1914, så minnena av honom – om de är autentiska – kan inte vara av senare datum. Vem förebilden för målaren kan vara vet kanske någon av våra läsare? Signalementet är ju tydligt nog:

Det fanns en konstnär på ön, en målare, som han då och då stött på inne i »societén» eller på restaurangen, en liten trind figur omkring de trettio med glasögon, runda, spända, av sol och vind brunbrända kinder, vita ögonbryn, rött hår, fräknar och en blandning av sammanbiten energi, njutningslystnad, fräckhet, lyrik och humor. [---]

En kväll satt målaren, som var en gammal habitué på ön, bekant med alla dess infödingar och mångårigare badgäster, för ovanlighetens skull ensam ute på terrassen i sina arbetsbomullskläder med en viskygrogg framför sig och såg sig omkring efter sällskap. [---]

Plötsligen sade en djup basröst alldeles bakom dem: Vad sitter du här och skriker för, målare! Vet du inte, att ön är min?

Utan att vända sig om för att hälsa på öns ägare, en gammal skallig herre med vita majorsmustascher, flickaktigt rödlätt hy, ljusgul, urtvättad »svalrock» och svarta byxor, stärkskjorta., men ingen krage, skrek målaren tillbaka:

– Sitt ner, gamle man, och håll tyst, för här mediteras. Ta en grogg!

Den gamle Stockholmsgrosshandlaren tog en storblommig snusnäsduk ur sin svalrocksficka, knackade i bordet och sedan han bullersamt snutit sig och omsorgsfullt putsat mustascherna, vände han sig till målaren:

[---]

Mot slutet av detta inledande avsnitt i romanen kommer en passage vars funderingar kring svensk sommar och svensk romantik vi känner igen från talet om "den svenska sommarens oändliga trånad, [...] den svenska romantikens outsinliga urkälla" i det inledande citatet ur novellen "Rummet bredvid". Vi kan också påminna oss om att Hellström som ung filosofie kandidat avsåg att forska kring den svenske romantikern Clas Johan Livijn, i Petreus-romanerna kallad Carl Göran Orrman. Uttrycket "fosforisterna" i det följande är en benämning på de svenska romantikerna.

Känslan av sommarens snabba flykt och vinterns trånad till sommaren – det var ur de två elementen, svenskens väsen danats. Inte underligt, att romantiken, sedan dess frön väl en gång importerats till Uppsala från Tyskland och fått sin hängivna omvårdnad i fosforisternas orangerier, spritt sig som maskrosor över den svenska folksjälen. Här hade den funnit den rätta jordmånen hos folket med de vita nätternas svårmod och den långa vinterns tunga längtan. [---]

Ur *Sex veckor i Arkadien*, s. 12–23

Det har ju visat sig att Hellström ofta fotade sina texter på verkligheten, och mycket talar därför för att han faktiskt har besökt Utö redan åren 1904-05. För detta har jag dock inga dokumentariska belägg, utan endast de ovan redovisade skönlitterära, som ju ändå talar sitt tydliga språk.

Tidigare citerades brev från Utö daterade 1925, men det tidigaste brevet jag funnit är inte från 1925 utan två år äldre. I ett lite besynnerligt – för att inte säga tvetydigt – brev, daterat "Hotellet, Utö, 29/8 1923", skriver Hellström till Åke Bonnier och begär förskott på författarhonoraret för romanen *En mycket ung man*, som han har under arbete. Orsaken är att han

har syndat herute i en form som ytterst sällan händer mig och som i hvarje fall inte hänt mig på de sista fjorton månaderna förrän nu: Jag har tagit till mig en kvinna. Och som jag inte längre är så ung och skön som jag brukade vara, har jag fått betala köpa min kärlek för pengar och sitter här nu "ensam och fattig och kanske med barn", sedan damen rest. Jag är i imperativt behof af femhundra kronor, i annat fall kan jag inte komma från ön. Jag vet, att det är mot vår öfverenskommelse, men för en gångs skull kan du väl frågå principerna..? (Brev nr 139 i Bonniers arkiv)

Hur ska då pengarna skickas? Låt oss sluta med denna idylliska begäran anno 1923:

Skulle du vilja skicka ned ett bud och lämna pengarna till styrman Olsson ombord på s/s Södertörn, som ligger vid Musikaliska Akademin och afgår klockan 3,15 i morgon eftermiddag så vore jag dig synnerligen och evinnerligen tacksam".

Novellen "Tändsticksasken" ur *Ungkarlar* (1904)

Av Gustaf Hellström

Gustaf Hellström debuterade hösten 1904 med novellsamlingen Ungkarlar. Inom samhällsbevarande kretsar var upprördheten stor, och i den mycket spridda Nya Dagligt Allehanda karakteriserade man boken som ännu ett bidrag till den föraktliga Martin Birck-skolan:

Och vi tveka icke att öppet framföra våra tvifvel på, huruvida litteraturen har något att vinna på ännu en adept af denna skola, där lifströttheten och slappheten triumfera eller prunka med martyrkronan, där den sedliga viljan, den pligtrogna arbetskraften affärdas med en hånfull axelryckning och där den sexuella moralen, när den icke fullständigt upplöser sig i blaserad indifferentism, bär perversitetens stämpel med fräckt lyftad panna. Vi hafva haft nog af denna ryggmärgslösa, äckelgivande diktning, som slukat åtskilliga begåfningar och som – efter hvad föreliggande exempel ger vid handen – ännu tyckes ha så stor lockelse för de unga, att de tro sig skola segra i dess ömkliga tecken.

Men Hellström hade också vunnit beundrare med sin bok, och bland de nio novellerna var det ofta den kortaste, "Tändsticksasken", som framhölls som mest beundransvärd, så exempelvis i Oscar Levertins recension.

Man känner igen Hellströms förkärlek för resonemang. Han var från allra första början en intellektuell författare, och först när situationen fått sin ordentliga genomlysning börjar handlingen föras framåt. Spelet mellan den blaserade unge mannen och den säkerligen utmanande frimodiga kvinnan tar sin början.

1.

Han hade slutat sin frukost och sköt stolen ett stycke från bordet medan vaktmästaren röjde undan. Ur hans ena mungipa stack en tandpetare ut. Den rörde sig sakta af och an likt en hvit bladmask, som trefvar efter ett stöd i luften - - -

Han såg på sitt ur och vägde det en stund i sin hand. Ännu nära en timma kvar - - - Han beställde en kopp kaffe, under det han ur sitt cigarrfodral omsorgsfullt valde ut en liten lätt förmiddagscigarr. När han snoppat och tändt den, tog han en morgontidning, som låg vårdslöst sammanviken vid sidan af kuvertet.

Men under det hans blickar förströdt foro fram öfver spalterna för att få sikte på en rubrik att slå ned på, kretsade hans tankar kring den kvinna, han om en stund lofvat möta. Och trött af att finna ögon och hjärna på skilda vägar lät han tidningen falla ned mot bordet.

Han satt och tänkte på henne och på den tid, då de först träffats. Och på den stund, då de båda känt, att de hade mera att säga hvarandra, än som kunde uttalas i ett middagssällskap med hämtningstiden tryckt på bjudningskortet. När han nu kände, hur oberörd han var vid tanken på ett möte med henne, och hur ett sammanträffande med

hennes steg i ett angränsande rum eller hennes röst kommit ådrorna vid hans tinningar att bulsa och hans händer att darra.

Han tyckte, att år måste ha förflutit sedan dess. Men när han räknade efter och fann, att den tiden ej var mera aflägsen än att den kunde mätas i månader, slogs han af häpnad som inför ett examensrekord. Var det verkligen inte längre sedan? Och han gjorde sig, som så ofta, den frågan, hvarför han tröttnade så fort och slappnade så hastigt.

Hade det varit för många kvinnor i hans lif - - -? Så att det gått honom som den ständige svärjaren, hvilken finner sig ha uttömt musten ur hela sitt ordförråd, då han för en gångs skull verkligen står inför en situation, som nödvändiggör en svordom.

Och låg det enda medlet att rycka Eros upp ur dyn och skänka föreningen mellan man och kvinna det allvar, den var värd, i det nya erotiska evangelium, som började predikas med öfvertygelsens kraft i tal och skrift: en man och en kvinna.

Ibland önskade han det. Men han trodde knappast på dess förverkligande. Ty en omhvälfning, så genomgripande som denna, måste grundas på annat än den predikandes starka stämning och hänförande ord. Den tarfvade bland många andra saker lättare kommunikationsmedel än de nu för handen varande, snabbare förbindelseleder, som förmådde upphäfva sambandet mellan begreppen kärlek och geografi, hvarigenom valet af kvinna ej inskränktes till ett dussintal familjer i den stad, där omständigheterna nitat oss fast. Den kräfde också i fråga om den fysiska gemenskapens försvinnande betydelse i ett samlif en insikt, djupare och mera öfvertygande än en lärobok skulle kunna framställa. Och det fordrades först och sist att rycka lättsinnet ur kroppen, lättsinnet, som kommer blodet att blossa vid åsynen af en blottad barm eller inför två nakna ögon som locka. Men lättsinnet, det var ju vår stora arfsynd.

Nej, orsaken var nog en annan än den, att han delat sig mellan för många kvinnor. Deras antal var ej större än det, som i allmänhet en man af hans ålder och samhällsställning kunde se tillbaka på. Kanske snarare tvärtom. Åtminstone kunde han ärligt gifva sig själf det erkännandet, att han aldrig korsat en kvinnas väg, som så många andra, enbart ledd af lusten att eröfra och vinna.

Nej, orsaken var nog en annan. När han tänkte på detta, oförmågan att hålla kvar och lättnaden af att se glida undan, kände han sig frestad att skriva en stor del af skulden på den tid, han lefde i. Det var ironiens decennium. Och han var själf ironiker, han såväl som de män, han skakade hand med i salongen och kaféet eller såg vandra förbi på gatan, han såväl som de personer, han gjorde bekantskap med i litteraturen, som fyllde bokhandlarnas skyltfönster.

Och det hade gått detta inre kännetecken på kultur som det yttre, klädedräkten. Ty sedan äfven kroppsarbetaren och jungfrun ekonomiskt satts i stånd att uppträda i modärnt skurna kavajkostymer och tailor-mades, hade de, som ville stå på höjden och visa vägen, tvungits till den tysta öfverenskommelsen att kulturen börjar med

underkläderna. Så också med ironien. Efter att ha blifvit ett vapen i hvar mans bakficka, skämttidningsredaktörens såväl som stadsbudets, hade den, liksom i ett vredesutbrott öfver sin egen vulgarisering, låtit en osynlig hand skarpslipa äfven handtaget. Den hade blifvit till själfironi. Och som sådan var den farlig, ej blott för ägaren utan äfven för omgifningen. Ty den skapar af sin innehafvare en dålig samhällsmedlem. Den beröfvar honom den egenskap, som gör individen till medborgare: ansvarskänslan.

Han kände det understundom, som om det en half decimeter innanför de yttre ögonen sutte ett par andra, hvilka betraktade honom själf, liksom kritikern från parkett följer premiären och med nöje tecknar sig till minnes alla felgrepp och onödiga repliker. Det var som om dessa ögon aldrig kräfde hvila, aldrig slötos, och allra minst, när han ifrigast önskade det. Ty ej ens i sekunder, då han velat se hela sin varelse framburen som en offergåfva, hade de upphört att betrakta honom som skådespelaren, hvilken tar ord och gifver ord efter författarens recept och med det antal steg och gester, regissören anser lämpligt. Och han hade rest sig upp med en kylande ängslan, att också hon, till hvilken han riktat sina ord, skulle märka, hur litet af omedelbarhet, som värmdes hans afrundade glosor. Det var stunder, då han kände sig som hycklare, utan att i själfva verket vara det - - -

Han vek tidningen omsorgsfullt samman och rörde skeden långsamt omkring i kaffekoppen för att få sockret att smälta. Kaffet hade kallnat.

Under tiden satt han och såg ut på gatan. Där gick ett nyförlofvadt par förbi. Han kände dem båda och erinrade sig, att han glömt skicka sitt kort.

- - - Om hon, som älskade honom, begärde äktenskap! Hvad skulle han svara? Han satt en stund och öfvervägde. Han kunde svara ja, likaväl som nej. Och han skulle afgjort svara det förra, om han märkte, att en brytning skulle komma att krossa hennes lust att lefva vidare. Ty han trodde, att ett samlif med henne ej skulle bli nämnvärdt fulare än de flesta andras, som knötos och lefdes omkring honom. De skulle antagligen efter en tid ha lika mycket och lika litet att säga hvarandra som äkta makar i allmänhet. Och de skulle kanske i många afseenden vara bättre lottade än det stora flertalet gifta. De hade samma umgängeskrets och ej alltför olika åsikter i en del för ett samlif nödvändiga saker. Dessutom trodde han sig kunna skrifva kontrakt på att tolerera - - - Men själfmant skulle han aldrig erbjuda henne det. Dock hade han föresatt sig att ej bryta förr, än han förstod att skilsmässan skulle kännas som en lättnad äfven för henne. Han ansåg sig ha tid att vänta ut händelsernas gång. Det fanns intet, som kallade honom till skyndsamhet och brådska, och han hade tålamod att bida tiden. Han hade dessutom uppställt det som ett problem att söka skilja sig från henne utan att framkalla den bitterhet och missförståelselusta, som i allmänhet plägar utfylla sista akten, då två som stått hvarandra nära glida åtskils. Det hade ej lyckats honom förr, och han hade däraf föranledts tro, att det var någonting nödvändigt, något som måste höra till pjäsen, liksom djuren visa tänder och klor, då de druckit sig otörstiga.

Han hörde det aflägsna ljudet af en bastuba och ett par trumhvirflar. Han såg på klockan. Det var vaktparaden, som gick öfver Gustaf Adolfs torg. Han lade några mynt på bordet och gick. Hon hade redan väntat länge.

Ute blåste en ljum vind. Islossningen hade börjat.

II.

De gingo båda gatan fram. En herre, som han inte kände, hälsade på henne. När han gått förbi, sade hon med låg röst, liksom om hon vore rädd, att han, som nyss hälsat, skulle kunna höra, att de talade om honom:

Det var löjtnant Perzohn.

– Jaså, svarade han.

Det intresserade honom ej alls, hvem den för honom okände var. Och det var endast för att säga något, som han frågade henne, hvar hon träffat honom.

– Det var på en bal hos morbrors och ...

Han hörde ej vidare på hvad hon sade. Han tyckte det var skönt att höra henne tala, ty hennes röst var mörk och fyllig, men ändock skiftande och mjuk. Och han undgick på det sättet att underhålla henne och sig själf med ord, som intet betydde och ej heller inneburo någonting af intresse.

Och efter en stund upphörde hon att tala om balen.

Han tog upp en cigarett ur sitt fodral och skulle just tända den, då hon sade:

– Vänta lite, tänd den inte, förrän du öppnat paketet, du fick - - -

– Ja visst - - - Han hade så när glömt det lilla paketet, han stoppat i rockfickan.

Hon hade gifvit honom den för en stund sedan, inne på konditoriet, när de stått och tagit ytterplaggen på. Och hon hade sagt:

– Det är en liten småsak, som jag så gärna ville du skulle bära på dig som ett minne af mig.

Han tog tankspridt och utan nyfikenhet af silkespapperet, som var lindadt omkring. Hon gick och såg därpå med ögon, som speglade något af den spänning, han ej kunde känna inför den slutna hemligheten.

Så där - - - Han kramade samman papperet till en liten boll och kastade det från sig.

– Hvad tycker du om den, frågade hon och smög omärkligt, så att ingen kunde se det, sin arm in under hans.

– Jo, jag tycker att den är vacker.

Det var ett tändsticksfodral af silfver i den en smula utnötta studiostilen. I dess ena hörn fanns ett kvinnohufvud med ett yppigt utslaget hår, som i stiliserade vågor följde fodralets kant.

– Jag ser på dig, att du inte tycker om den, sade hon och drog sin arm undan hans.

– Jo, kära, hur kan du tro - - - Han böjde sig fram och såg på henne för att förvissa sig om att hans ord medfört åsyftad verkan.

– Vet du, jag fick syn på den häromdagen i ett fönster till en juvelerarebutik, och jag tyckte genast att den var så vacker, att jag inte besinnade mig ett ögonblick utan

gick in och köpte den. Men kanske att den i verkligheten inte är så trefflig, som den då föreföll mig. Men jag har gett dig den också för en annan saks skull. Hvad kommer du att tänka på, när du ser håret, som böljar ned åt hennes skuldror och bröst?

– Ja, jag vet inte, svarade han. Den erinrade honom ej om någonting, som hon i detta fall kunde tänka på.

– Vet du, när jag såg den, dök det med ens upp för mig hur många gånger du bedt mig lösa upp mitt hår för att få låta dina händer glida genom det som en kamm. Jag kom att tänka på, hur ofta du tagit det i båda dina händer och strukit det öfver din panna fram och tillbaka, af och an, ända tills jag måst säga till dig att låta bli, ty det kunde så lätt slitas upp. Hon log för ett ögonblick, men blef åter allvarsam. På detta tänkte jag, när jag köpte den. Och jag ville så gärna, att du kunde se detsamma däri, som jag. Det vore så skönt att veta, att du hvarje gång du tar en tändsticka ur fodralet och tänder din cigarett, tänker på de stunderna.

Han svarade ej. Och hon såg upp i hans ansikte. Hon tyckte, att det hade fått ett främmande uttryck, något hårdt och kallt, hon ej förr lagt märke till.

Hon gick tyst några steg, och hennes ögonbryn drog sig samman.

– Men det är ett förbehåll med den, ett löfte, som du måste hålla, sade hon efter en stund, tystare än förut.

De hade kommit ut på torget och vagnsbullret gjorde hennes ord otydliga. De sneddade öfver till bron. En massa människor stodo och hängde öfver stenbarriären för att se på islossningen och arbetet på riksdagshusets kaj. De stannade också och lutade sig öfver broräcket och sågo ned på strömmen, där isflaken dansade in mellan brokaren och smulades sönder till små bitar, lagom att lägga i en ishink.

– Men det är ett förbehåll med den, ett löfte, som du måste hålla, upprepade hon.

– Hvad är det för ett löfte?

Det dröjde några minuter, innan hon svarade. Hon såg ned i strömmen, som om hon velat hämta svaret upp ur den.

– Jo att den dag, då jag inte mera är för dig hvad jag varit, då du hälst inte vill tänka tillbaka på de stunderna, som det lilla fodralet påminner dig om, ja, du förstår hvad jag menar, då allt är slut mellan oss, att du då inte använder det mera, utan stoppar ner det bland dina gömmor eller ännu hållre kastar bort det på gatan eller i en soptunna, ja, hvar som hälst. Och nästa gång vi träffas, för inte ens då kan vi ju undgå att mötas, och du tänder din cigarett med en tändsticka ur en vanlig ask eller ett annat fodral, då vet jag, hvad som har händt; du behöfver inte säga mig något. Jag förstår, att jag inte mer finns till för dig. Och det är godt att veta, att vi inte behöfver växla ord vid det tillfället. Du ska på det sättet slippa att se mig gråta eller vara förtviflad, och jag undgår på samma gång att se dig brutal och förbanna. Det finns ingenting, som jag i tankarna ryst mera tillbaka för än de ord, som vid det ögonblicket måste sägas. Ja, du tycker kanske det är barnsligt. Men det ska du inte. Du måste förstå att det ligger sanning i hvad jag sagt och ge mig rätt. Och du måste lofva mig att göra så som jag bedt dig. Säg, lofva mig det.

– Ja, jag lofvar.

Hon smög åter sin arm in under hans och tryckte den.

– Ska vi inte gå nu, det är kallt att stå så här länge, sade hon och stampade ett par slag med fötterna mot marken.

– Jo genast. Jag ska bara tända min cigarett.

Han tog upp fodralet ur fickan och strök eld. Så lyfte han upp det framför sig, såg på kvinnohuvudet med håret, som bredde ut sig öfver den lilla matta silfverytan, lämnande endast näsan och hakan fria. Han sträckte ut handen öfver barriären och lät fodralet falla ned i strömmen. Det kom mellan två isstycken och följde med i hvirfveln ett par decimeter. Han lutade öfverkroppen långt ut för att kunna följa dess väg nedåt. Han kunde ej se mer än en matthvit strimma, ungefär som när en fisk vänder sig i vattnet. Nästa sekund hade den blifvit till en prick, som förminskades och försvann - -

Han rätade upp sig och vände sig mot henne. Men hon var försvunnen.

Han lät sina blickar glida fram öfver mänskorna, som vandrade på bron, för att söka upptäcka henne.

Där var hon! Hon vände sitt huvud mot honom och vek in på gatan längs strömmen.

Han stod en lång stund i undran, om hon ej skulle komma tillbaka.

Men sedan han sett henne försvinna in på en annan gata, vände han om och gick tillbaka samma väg han kommit - - -

Gustaf Hellström-sällskapet är ett ideologiskt fristående sällskap, som verkar för att lyfta fram Gustaf Hellströms litterära författarskap och journalistik. Sällskapet har sitt säte i Kristianstad.

Adress: c/o Stadsbiblioteket, Föreningsgatan 4, 291 32 Kristianstad.

Styrelse: Sverker Oredsson, ordförande, Eva Ström, vice ordförande, Anna Soutine, kassör, Göran Ågren, sekreterare, Anders Bojs, Christian Bondeson, Mona Haglund, Hans Holmberg, Lennart Leopold och Ingemar Ottosson, ledamöter.

Medlemsblad: Lennart Leopold och Göran Ågren, redaktörer.

Hemsida: Christian Bondeson, redaktör.

Medlemsavgift: 100 kronor för enskild medlem, 150 kronor för familj och 1000 kronor för juridisk person. Engångsavgift för ständigt medlemskap är 2000 kronor (gäller ej juridisk person). Postgiro 14 61 65-6, bankgiro 5584-8147.